

Oraș – context – cercetare

Clujul și societatea clujeană. Contextul cercetării

Nu îmi propun să prezint o istorie completă a orașului, ci voi evidenția și voi contextualiza numai acele evenimente care contribuie la o înțelegere mai bună a analizelor mele următoare. Mă opresc așadar asupra evenimentelor care vor avea importanță din punctul de vedere al capitolelor următoare.

Orașul

Clujul are un trecut îndelungat, spațiul orașului fiind locuit încă dinaintea războaielor daco-romane (106 d. Hr.). În urma cuceririi regatului dac, împăratul Traian a organizat provincia romană Dacia, orașul Napoca, situat în locul orașului din prezent, devenind una dintre așezările importante ale provinciei, ridicată mai târziu, ca reședință a provinciei Dacia Porolissensis, la rangul de *colonia*.

În urma părăsirii Daciei de către romani (272 d. Hr.), pe parcursul migrației popoarelor, în această zonă s-au stabilit diferite populații (gepizii, mai târziu slavii). Maghiarii cuceritori au pătruns în regiune la sfârșitul secolului al IX-lea.

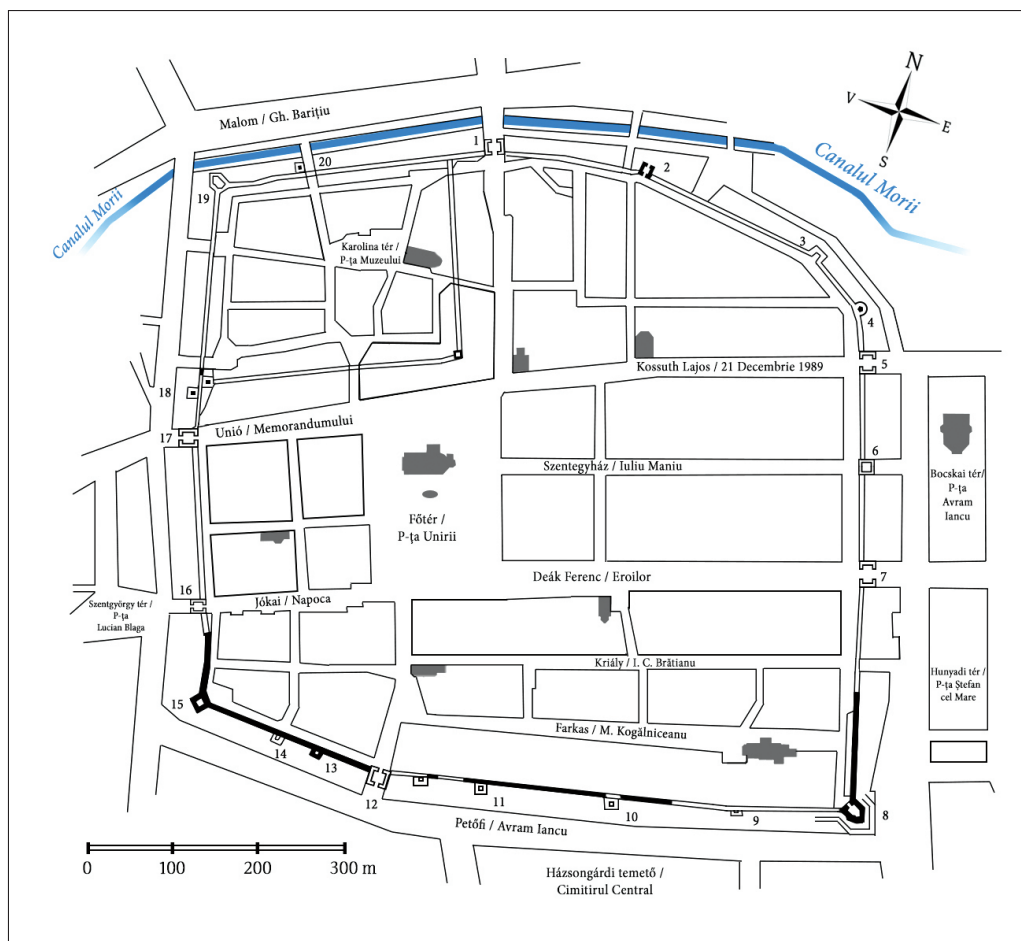
Clujul este unul dintre cele mai vechi orașe ale Transilvaniei. Prima menționare documentară a orașului datează din anul 1173, iar a cetății, din anul 1213 (*castrum Clus*).¹²¹ În calitate de sat, Clujul figurează într-un hrisov regal din anul 1275 (satul Clwsuar din comitatul Clws).

În timpul invaziilor tătare, orașul și satul au fost distruse. Ulterior, regele István (Ștefan) al V-lea al Ungariei a întemeiat aici o nouă cetate și a adus coloniști sași în vederea completării populației (în jurul anului 1260). Clujul este ridicat la rangul de oraș de același rege (1270), rang întărit prin decretul lui Carol Robert de Anjou (1316). Blazonul orașului, reprezentând o poartă de cetate cu trei turnuri, a fost acordat de Ludovic cel Mare (1377). Sigismund de Luxemburg va fi cel care va acorda orașului dreptul de a ridica ziduri de apărare (1405) și care îl va ridica în rândul orașelor regale libere (1409).

121 „Originea numelui este controversată până în prezent: acesta poate fi derivat atât din cuvintele latine *clausa-clusa*, cu sensul de «închis, înconjurat de munți», respectiv din cuvintele în limba germană *Klause-Kluse*, însemnând «vale îngustă», cât și din cuvântul slav *kluc*, cu sensul de «izvor, cheie» sau din numele primului comite presupus al cetății, *Miklus-Miklós/Kolos*” (Gaal 2001b: 376.) Derivarea numelui diferă în cadrul literaturii de specialitate în limbile maghiară și română.

Din 1541, de la înființarea Principatului Transilvaniei, Clujul a devenit primul oraș din țară („civitas primaria”).

Creșterea și dezvoltarea teritorială a orașului este neîntreruptă din Evul Mediu. Teritoriul Cetății Vechi s-a extins față de cel original, peretele vestic fiind extins până la actuala stradă Avram Iancu (Petőfi), cel sudic, până la Turnul Croitorilor (Szabók tornya) și de aici înapoi până la partea de nord a Cetății Vechi, delimitată de Canalul Morii. Zidurile cetății au fost întărite cu turnuri de apărare și turnuri de poartă, în total douăzeci. Structura de străzi a centrului orașului a dobândit forma actuală înainte de secolele XIV-XV.



Harta nr. 1. Teritoriul orașului medieval, împreună cu Cetatea Veche și vechile ziduri de cetate (realizat de Nagy Ákos după Jakab Elek, 1870)

Porți și turnuri de apărare ale cetății:

1. Turnul de Poartă din Strada Podului (Híd-kapu)
2. Turnul Țesătorilor/Pompierilor (Takácsok tornya / Tűzoltótorony)
3. Turnul cu creneluri italiene (Olaszfokos torony)
4. Turnul Rotund (Kerek torony)
5. Turnul de Poartă din Strada Ungurilor (Magyar-kapu)
6. Turnul Olarilor (Fazekasok tornya)
7. Turnul de Poartă din Strada de Mijloc (Közép-kapu)
8. Turnul Croitorilor (Szabók tornya)
9. Turnul Tăbăcarilor (Tímárok tornya)
10. Turnul Zidarilor (Kőművesek tornya)
11. Turnul Curelarilor (Sziggyártók tornya)
12. Turnul de Poartă din Strada Turzii (Torda-kapu)
13. Turnul Postăvarilor (Posttőcsinálók tornya)
14. Turnul Tâmplarilor (Asztalosok tornya)
15. Turnul Pantofarilor (Vargák tornya)
16. Turnul Fânului/Cizmarilor (Széna-kapu / Csizmadiák tornya)
17. Turnul de Poartă din Strada Mănăsturului (Monostor-kapu)
18. Turnul Fierarilor (Kovácsok tornya)
19. Turnul Aurarilor (Ötvösök tornya)
20. Poarta Apei (Óvári kapu / Víz-kapu)

Piața Mare (Nagypiac) amenajată în mijlocul orașului (azi Piața Unirii/Főter) a format și centrul orașului, împreună cu Biserica „Sfântul Mihail”, a cărei construcție a fost finalizată în jurul anului 1444, și cu palatele construite înainte de secolele XVIII–XIX. În ceea ce privește suprafața orașului, nu au avut loc schimbări mai importante până la mijlocul, respectiv sfârșitul secolului al XIX-lea. La această dată însă orașul nu mai încăpea între zidurile medievale. Necesitatea extinderii a făcut ca zidurile cetății și majoritatea turnurilor să fie demolate.¹²² Pietrele rămase în urma demolărilor au fost folosite la construcțiile inițiate la cumpăna secolelor XIX–XX. Astfel, au fost create noi spații publice: Promenada (Sétátér, ce poartă azi denumirea de Parcul Central, în anii 1830) și Grădina Botanică (începând din anul 1901).

La sfârșitul secolului al XIX-lea a fost inițiată o campanie de anvergură de amenajare a spațiului, care a influențat până în prezent structura orașului. Din aceeași peri-

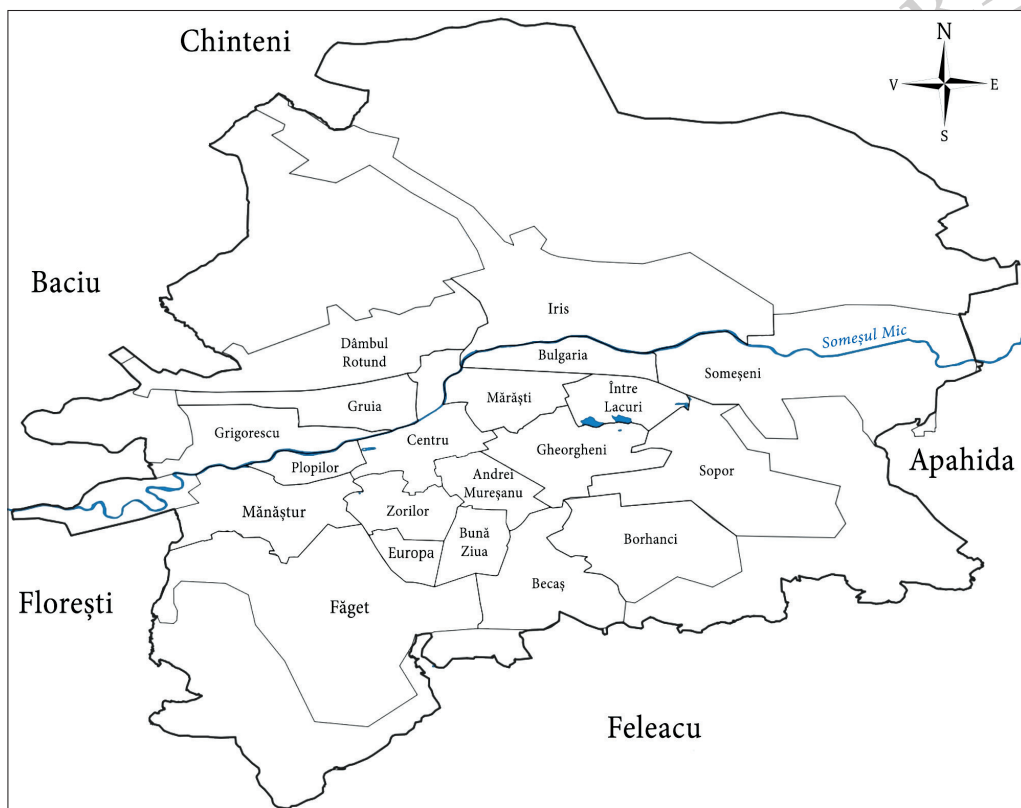
122 „Aceste rămășițe din zidul cetății nu sunt așa de importante din punct de vedere istoric, precum acel obiectiv prezent al orașului ca pe teritoriul acestuia să aibă loc, într-un mod cât mai eficient, optimizarea circulației și amenajările necesare de străzi și piețe, dar și din cauză că, în prezent, fondurile publice ale orașului sunt, în mare parte, angajate în alte scopuri, or, costurile de întreținere ale turnurilor de poartă le-ar afecta și mai mult.” (Proces-verbal al ședinței Consiliului Orașenesc, 12 iulie 1869)

François Walter a fost cel care a arătat că, în acele orașe în care condițiile economice și sociale au evoluat favorabil, deja în secolul al XVIII-lea s-a pus problema demolării zidurilor și a turnurilor, respectiv a desființării șanțului de apărare. Astfel, în urma desființării caracterului închis al cetății, a început amenajarea noilor spații urbane din exterior. Acest val al demolării zidurilor a ținut până la sfârșitul secolului al XIX-lea, când zidurile de cetate medievale au fost declarate monumente care trebuie protejate (cf. Walter 2003: 184–185). Campania de demolare clujeană a urmat exemplul orașelor vest-europene, aflate în plină extindere, cu o întârziere de o jumătate de secol.

oadă datează formarea imaginii din prezent a Pieței Unirii (Főtér) și ridicarea unor case de raport, sedii de instituții culturale și palate administrative. De asemenea, s-a extins și teritoriul administrativ al Clujului: Cluj-Mănăstur a devenit parte a orașului dinspre vest (din data de 1 ianuarie 1895), Cordoș (Kardosfalva), dinspre nord-vest (la începutul secolului XX), Someșeni (Szamosfalva), dinspre est (din anul 1948).

După schimbarea istorică din anul 1918 au avut loc încercări de întemeiere a unui centru urban nou. În poziția de spațiu simbolic alternativ al orașului a fost avansat teritoriul dintre Catedrala Greco-Catolică, construită în locul vechiului parc din Piața Trencsin, și Teatrul din Piața Hunyadi (Ștefan cel Mare), devenit Teatrul Național Român, iar până în anul 1960, Piața Széchenyi (Mihai Viteazul) a fost transformată din piață agroalimentară într-un spațiu reprezentativ.

Platformele industriale extinse sau înființate începând din anii 1950 au împovărat considerabil spațiul orașului. În vederea populării obiectivelor industriale înființate acum, au fost ridicate noi cartiere de blocuri: Donát/Grigorescu (1960–1961 și anii 1970), Gheorgheni (Györgyfalvi, începând din anul 1964), Mănăstur (Monostori, din 1970), Zorilor (Hajnal, de la sfârșitul anilor 1970), Mărăști (în perioada 1980–1985).



Harta nr. 2. Teritoriul (cartierele) orașului la începutul secolului XXI
(realizat de Nagy Ákos)

Sursa: Wikipedia, Administrația Clujului

După anul 2002 și în special după 2004, orașul a fost cuprins de un nou val de extindere teritorială. Zona pădurilor Becas (Békás), Borhanci (Borhánacs) și Făget (Bükk), respectiv cele de la marginea drumurilor spre Chinteni (Kajántó), Feleac (Szászfenes) și Baci (Bács) au devenit terenuri de construcție pentru noi cartiere de blocuri.

Populația. Etnii și confesiuni

Referitor la populația orașului, al cărei proces de formare a început din secolele XI–XII, datele aflate la dispoziția mea cu privire la cele mai vechi timpuri sunt destul de fragmentare și incerte. În special datele din perioada 1400–1830 despre structura etnică și confesională sunt precare. În cele ce urmează, am posibilitatea de a recurge la datele adunate de Csetri Elek, Gaal György, Sonkoly Gábor și Varga E. Árpád.

Structura etnică a populației orașului s-a modificat în repetate rânduri pe parcursul secolelor. În timpul invaziilor tătare (1241, 1285), majoritatea populației maghiare a pierit. În vederea completării numărului scăzut al populației, au fost aduși coloniști sași și familii de „oaspeți” (*hospes*) (în jurul anului 1260). Datorită populației maghiare din zonele învecinate, populația maghiară a orașului a crescut într-un ritm mai accelerat decât populația săsească. Cu toate acestea, între secolele al XV-lea și al XVII-lea, structura etnică a orașului, cu majoritate săsească până atunci, dar în proces de maghiarizare, a fost una echilibrată.

Primele date referitoare la prezența românilor provin din anul 1367, dată la care șase familii au fost stabilite la hotarul orașului, lângă Feleac, în scopuri de apărare (Kelemen 2006: 293). Până la mijlocul secolului al XIX-lea numărul românilor este redus. Stabilirea evreilor a fost aprobată de Bethlen Gábor în anul 1623, însă până în anul 1787 nu există date înregistrate certe despre prezența acestei populații.

Tabelul nr. 1. Evoluția numărului de locuitori ai Clujului între anii 1400 și 1830 (componenta etnică)¹²³

An	Numărul de familii	Numărul locuitorilor	Maghiari	Germani	Români	Polonezi	Evrei	Sursa
1400		4000						Gaal 2005: 341
1453		5400						Csetri 2001: 9
1453	553 maghiare, 550 germane	~5000	~2500 (jumătate)	~2500 (jumătate)				Gaal 2005: 341
1554		6500	3250	3250				Gaal 2005: 341
1558		6500						Gaal 2005: 341
1568		6500						Gaal 2005: 341
1593	1640	7500–8000	(jumătate)	(jumătate)				Csetri 2001: 9. Gaal 2005: 341
1660		9000						Csetri 2001: 9

123 Date comasate. Pe baza cercetărilor lui Csetri Elek, Gaal György și Sonkoly Gábor.

Tabelul nr. 1. Evoluția numărului de locuitori ai Clujului între anii 1400 și 1830 (componenta etnică)¹²³

An	Numărul de familii	Numărul locuitorilor	Maghiari	Germani	Români	Polonezi	Evrei	Sursa
1660	2558	10000	5000	5000				Gaal 2005: 341
1661						700		Gaal 2005: 341
1703	1172	5500						Gaal 2005: 341
începutul sec. XVIII		5529						Sonkoly 2001: 206
1711		7000						Csetri 2001: 9
1714	1095	5000						Gaal 2005: 341
1721	1161	5500						Gaal 2005: 341
1733	1525	7625			60			Gaal 2005: 341
1750		8759						Sonkoly 2001: 206
1784–1787		13928						Csetri 2001: 9 și 16 Sonkoly 2001: 206
1787	3032	12603					2	Gaal 2005: 341
1830		18132						Csetri 2001: 16
1830		14000						Gaal 2005: 341

Pe baza datelor furnizate de primele recensăminte oficiale, raportul populației maghiare față de populația săsească s-a răsturnat în favoarea maghiarilor. Populația română a crescut continuu începând din anul 1918, potrivit datelor înregistrate. Fluctuația de până la mijlocul secolului XX a raportului numeric dintre populația maghiară și cea română se explică prin recensămintele realizate sub administrație maghiară (1910, 1941) și română (1920, 1930, 1938, 1948). Modificarea drastică a componentei demografice a orașului, respectiv creșterea accelerată a numărului de locuitori români se datorează înființărilor de obiective industriale de după anul 1966 și mutării sistematice de către stat a populației române în oraș.

Tabelul de mai jos, cuprinzând datele recensămintelor din Cluj dintre anii 1850 și 1992, se bazează, în cea mai mare parte, pe studiul lui Varga E. Árpád (Varga 2001: 520). Sursa datelor pentru anul 2002 și 2011 este: <https://nepszamlalas.adatbank.ro/?pg=anyanyelvi&id=5290>; <https://nepszamlalas.adatbank.ro/?pg=etnikai&id=5290>.

Tabelul nr. 2. Datele etnice ale recensămintelor clujene între anii 1850 și 2011¹²⁴

An	Total	Română	Maghiară	Germană	Altele, în total	Evreiască, idiș	Romă	Ucraineană	Sârbă	Slovacă
1850n	17465 ^(a)	2522 (14,4%)	11975 (68,6%)	943+620*	1405	479	461	.	.	.
1880a	29923 ^(a)	3855	22761	1423	1884	.	.	4	23	124
1880b	29923 ^(a)	3978	23490	1469	986	.	.	4	24	128
1890a	32756	3226	27514	1336	680	.	[737]	8	21	110
1900a	49295	6039	40845	1784	627 ^(b)	.	.	9	22	83
1910a	60808	7562	50704	1676	866 ^(c)	.	371	6	41	107
1920n	83542	28274	41583	2073	11612	10633
1930a	100844	34836	54776	2702	8530	6691	436	237	36	136
1930n	100844	34895	47689	2500	15760	13062	1043	244	54	262
1938 ¹²⁵	115000	~47200	~47200	~2400		~16100				
1941a	110956	10029	97698	1825	1404	831	253	29	10	52
1941n	110956	9814	96002	1606	3534	2661	557	34	10	45
1948a	117915	47321	67977	360	2257	1625
1956a	154723 ^(d)	74623	77839	1115	1146	525	237	24	21	24
1956n	154723 ^(d)	74033 (47,8%)	74155 (47,9%)	990	5545	4530	444	32	31	34
1966a	185663	105185	78520	1337	621	87	68	43	36	23
1966n	185663	104914	76934	1333	2482	1689	178	42	50	34
1977n	262858	173003	86215	1480	2160	1009	628	50	28	32
1992a	328602	251697	74591	937	1377	35	1047	67	16	25
1992n	328 602	248572	74871	1149	4010	344	3201	84	23	27
2002a	317953	255677	59652	572	2027+25 ^(e)	33	940	127	6	15
2002n	317953	252433	60287	734	4444+55 ^(f)	217	3029	146	12	25

¹²⁴ În cele ce urmează prezint legenda semnelor folosite de Varga E. Árpád (Varga 2001: 519):

. Nu există date. (Recensământul nu a interogat sau nu a publicat date referitoare la etnicitatea respectivă.)

După numărul de an: a = limba maternă (de la cuvântul în limba maghiară „anyanyelv”), n = naționalitatea

1850: Numărul marcat cu * se referă, în rubrica maghiarilor, la cei de etnie secuiască, iar în rubrica germanilor, la cei de etnie săsească.

1880a = Sursă originală. (În rubrica „Altele”, după semnul + figurează numărul celor care nu știu să vorbească.)

1880b = Sursa originală în formă corectată. (Categorica celor care nu știu să vorbească împărțită în funcție de ponderea lor între diferitele limbi materne.)

În anul 1890, numărul încadrat în [] din rubrica romilor se referă la rezultatul recensământului romilor din anul 1893.

¹²⁵ Datele din acest rând provin de la Gaal György (Gaal 2005: 341).

Tabelul nr. 2. Datele etnice ale recensămintelor clujene între anii 1850 și 2011¹²⁴

An	Total	Română	Maghiară	Germană	Altele, în total	Evreiască, idiş	Romă	Ucraineană	Sârbă	Slovacă
2011a	324576	249002	49425	466	3728+22884 ^(e)	39	824	117	16	19
2011n	324576	245737 (75,7%)	49565 (15,2%)	544	5563+23165 ^(f)	155	3273	127	20	33

^(a) Împreună cu datele din satul Feleacu (Erdőfelek), com. Feleacu.

^(b) Cele 501 persoane a căror limbă maternă nu este specificată sunt, în majoritatea lor, cehi-moravieni, romi și polonezi.

^(c) Din categoria celor de altă limbă maternă, 124 sunt cehi-moravieni, 46 polonezi și 30 francezi.

^(d) Din motive administrative, recensământul a inclus satul Cămpenești (Telekfarka), com. Apahida.

^(e) Nu s-au pronunțat referitor la limba maternă.

^(f) Nu s-au pronunțat referitor la naționalitate.

De la mijlocul secolului al XVI-lea, Clujul a fost considerat centrul reformei religioase în Transilvania. Întregul oraș s-a convertit inițial la luteranism, ulterior la calvinism și, în sfârșit, la unitarianism (în anul 1568). Sub stăpânirea principilor reformați, omogenitatea religioasă s-a pierdut și la mijlocul secolului al XVII-lea jumătate din populația orașului era de religie reformată, iar jumătate de religie unitariană (ponderea celor două confesiuni fiind aproximativ egală în rândul sașilor și al maghiarilor). În prima treime a secolului al XVIII-lea, o parte semnificativă dintre localnici este deja atestată ca fiind de religie catolică. Datele din tabelul de mai jos, referitoare la structura confesională a orașului în perioada 1554–1787, au fost reconstituite de Gaal György pe baza registrelor de dări și a recensămintelor familiilor.

Tabelul nr. 3. Datele confesionale ale Clujului între anii 1554 și 1787

An	Romano-catolică	Greco-catolică	Reformată	Luterană	Unitariană	Iudaică
1554				6500		
1558			6500			
1568					6500	
1655			(jumătate)		(jumătate)	
1733	1505	60	4070	610	1380	
1787			~6300 (jumătate)			2

În prima jumătate a secolului XX, în paralel cu ponderea numerică a populației române a început să crească și numărul de credincioși ai Bisericii Ortodoxe, pentru ca în prezent să devină prima confesiune ca pondere numerică a adeptilor în Cluj. Datele confesionale ale recensămintelor dintre anii 1850 și 1992 provin din stu-

diul lui Varga E. Árpád (Varga 2001: 667); sursa datelor din anul 2002 și 2011 este: <https://nepszamlalas.adatbank.ro/?pg=felekezeti&id=5290>.

Tabelul nr. 4. Datele confesionale ale recensămintelor clujene între anii 1850 și 2011¹²⁶

An	Total	Ortodoxă	Greco-catolică	Romano-catolică	Refor-mată	Luterană	Unitariană	Iudaică	Altele, în total	Baptistă	Penticostală	Adventistă
1850	17465 ^(a)	164	2384	5790	6984	937	727	479	-	.	.	.
1857	17496	170	1160	6944	7194	1042	738	231	17	.	.	.
1869	26382 ^(a)	334	3532	9870	9373	1146	1058	1008	61	.	.	.
1880	29923 ^(a)	434	4128	10652	10680	1290	1034	1601	104	.	.	.
1890	32756	489	3279	11248	12621	1432	1237	2414	36	.	.	.
1900	49295	968	7208	16041	16895	1719	1704	4730	30	.	.	.
1910	60808	1359	8646	19021	20726	2016	1921	7046	73	.	.	.
1930	100844	11942	22816	20291	26919	2425	2137	13504	810	226	.	139
1941	110956	2197	11530	32629	40605	2643	4124	16763	465	366	.	.
1992	328602	216075	21677	22575	48156	538+194*	4049	340	14998 ^(b)	2795	6663	654
2002	317953	220011	18484	17540	38779	129+492*	3369	227	18922 ^(c)	3786	8270	981
2011	324576	212975	14152	14940	31597	67+434*	2946	141	47205 ^(d)	3603	8083	1028

^(a) Împreună cu datele din satul Feleacu (Erdőfelek), com. Feleacu.

^(b) Din categoria celor de alte confesiuni fac parte 328 de creștini neoprotestanți, 76 de musulmani, 70 de creștini de rit vechi, 52 de ortodocși de rit vechi și 27 de armeni.

^(c) Din categoria celor de alte confesiuni fac parte 471 de creștini neoprotestanți, 396 de musulmani, 123 de ortodocși de rit vechi și 127 de luterani de etnie română.

^(d) Din categoria celor de alte confesiuni fac parte 1907 de Martorii lui Iehova, 879 de musulmani, 502 de creștini neoprotestanți, 173 de luterani de etnie română și 128 de ortodocși de rit vechi.

Tabelele de mai sus nu conțin datele etnice și confesionale din Cluj-Mănăștur (Kolozsmonostor) pentru perioada 1850–1890 și din Someșeni (Szamosfalva) din anii 1850–1941. După cum am mai menționat, aceste localități au fost alipite Clujului ulterior.¹²⁷

126 În cele ce urmează prezint legenda semnelor folosite de Varga E. Árpád (Varga 2001: 667):

1992: În coloana localnicilor de confesie luterană, adepții confesiunii augustane și cei ai cultului evanghelic luteran sinodopresbiterial figurează separat; numărul celor din urmă este marcat cu *.

127 Cu privire la datele referitoare la limba maternă/naționalitate și confesionale ale întregului municipiu, vezi Varga 2001: 519–520, respectiv Varga 2001: 667.

Evenimente sociale, relații politice și de putere

În timpul răscoalei țărănești din 1437, Clujul își deschide porțile fără asediu și, drept pedeapsă, își pierde toate privilegiile. Vestea reconferirii statutului de oraș regal liber de către rege ajunge la Cluj chiar de ziua Sfântului Mihail, în anul 1444 (motiv pentru care noua biserică a adoptat numele acestui sfânt).

Opoziția și rivalitatea dintre burghezia maghiară și cea săsească își are începuturile probabil încă din perioada înființării noii localități în urma invaziilor tătare. Uniunea dintre sașii și maghiarii locali va fi încheiată în anul 1458 și consfințită prin diploma emisă de Szilágyi Mihály (gubernatorul Ungariei, unchiul regelui Matia Corvin). În sensul acestei egalități în drepturi, guvernatorul a împărțit puterea în cadrul conducerii orașului: jumătate din consiliul format din 12 de cetățeni jurați (senatul) și din consiliul superior, cu o sută de membri (centumviri, centumpatres) a devenit maghiară, jumătate săsească. Cele două demnități principale ale orașului (funcția de jude primar și cea de jude regal) au fost ocupate de un cetățean sas și de unul maghiar, în așa fel încât ocupanții celor două funcții să alterneze anual (Kelemen 1942: 13–14, Asztalos 2004: 18, Kelemen 2006: 293). Această împărțire a puterilor fundamentată pe diviziunea etnică în ponderi egale a adus relațiile interetnice într-un echilibru aparent.¹²⁸ Reglementarea a inclus și modalitatea de utilizare a bisericii.

În urma căderii cetății Buda în anul 1541 s-a format Principatul Transilvaniei ca stat autonom. Clujul a devenit locul de investire și de confirmare a principilor. Importanța orașului a crescut nu numai din punct de vedere politic, ci și ca centru cultural: aici s-a înființat prima tipografie din Transilvania (1550), Colegiul Unitarian (1557), școala unitariană (1568), Colegiul Iezuit (1579), ridicat ulterior la rangul de Academie, precum și Colegiul Reformat (1622). De asemenea, orașul a devenit centrul arhitecturii și al cioplitelui în piatră renașcentiste.

În anul 1658, Clujul a fost amenințat de oștile turco-tătare. Din anul 1686 începe ocupația habsburgică, iar la sfârșitul luptelor dintre curuți și lobonți orașul intră sub dominație germană (1709). În timpul domniei germane a fost inițiată și o amplă campanie de construire în stil baroc. În urma mutării guvernului ardelean la Cluj, orașul va fi ridicat la rangul de capitală. (După anii 1695–1696, Guberniul a fost mutat la Alba Iulia, iar între anii 1719 și 1732 s-a aflat din nou la Cluj, pentru ca începând din anul 1790 și până la desființarea sa din anul 1869 să și rămână aici, cu excepția perioadei dintre Revoluția din 1848 și anul 1860, când a funcționat la Sibiu.)

Epidemiile și catastrofele naturale au influențat foarte mult atât procesele demografice, cât și aspectul general al orașului: epidemiile de ciumă (1544, 1574, 1585–1586, 1618–1619, 1622–1623, 1633–1634, 1645–1646, 1661, 1708, 1710, 1719–1720, 1738–1739), holeră (1830–1931, 20 iunie – 6 septembrie 1873), gripă spaniolă (septembrie–decembrie 1918), cutremurul (8 noiembrie 1620) și incendiile (1489, 6 mai 1607, 24 iunie 1631, 3 aprilie 1655, 17 mai 1689, 6 mai 1697, 31 august 1798, 1 mai 1830, 1839, 22 aprilie 1876, 7 septembrie 1895) au devastat orașul în repetare rânduri.

¹²⁸ Există date despre un conflict interetnic din anul 1580, care s-a iscat tocmai în jurul limbii folosite în inscripții. (Vezi partea de analize.)

De la sfârșitul secolului al XVIII-lea Clujul devine un centru al mișcării reformei protestante, cultural și educațional tot mai important. Au fost înființate colegii confessionale, institute teologice (reformat și unitarian), instituții de învățământ și universitatea (1869 – școala de economie, care a devenit institut de învățământ agronomic în anul 1906; 1872 – înființarea celei de-a doua universități din Ungaria; 1878 – școala superioară de comerț, devenită academie de comerț în anul 1885; 1907 – reluarea activității de către Auguszteum, înființat în secolul al XIX-lea; 1911 – Institutul liceal romano-catolic de domnișoare Marianum), conservatorul de muzică. Începând din anul 1792 în oraș a funcționat o trupă de teatru (primul sediu permanent al teatrului, din piatră, a fost construit în anul 1821), în anul 1859 este înființată Societatea Muzeului Ardelean, iar în 1885, Societatea Maghiară de Cultură din Transilvania. În anul 1870 orașul a fost racordat la rețeaua de căi ferate. În perioada 1897–1902 s-au înființat clinici și spitale universitare, în anul 1902 s-au terminat clădirea universității, iar în anii 1906–1907, Biblioteca Universitară.

În urma Revoluției din martie 1848, Dieta Transilvaniei a pronunțat unirea Transilvaniei cu Ungaria în Palatul Reduta, în data de 30 mai. După înfrângerea luptei pentru independență, această decizie a fost confirmată abia prin Compromisul din anul 1867, prin care s-au pus bazele monarhiei constituționale dualiste, Monarhia Austro-Ungară.

În anul 1892, la aniversarea unui sfert de secol de la Compromis și la reinstaurarea uniunii, intelectualii români din Transilvania i-au adresat un memorandum împăratului de la Viena, prin care solicitau mai multe drepturi pentru români și desființarea unirii. Autorii memorandumului au fost dați în judecată și condamnați. Procesul memorandumurilor a avut loc în clădirea Palatului Reduta.

După Primul Război Mondial Transilvania a fost anexată României în sensul Tratatului de la Trianon. Trupele românești au intrat în oraș în data de 24 decembrie 1918. În luna octombrie a anului 1919, Consiliul Dirigent, cu rol de guvern al Transilvaniei, s-a mutat la Cluj. Orașul a continuat să îndeplinească o funcție culturală și politică de primă importanță sub noua administrație românească. În anul 1919, în fostele clădiri ale universității maghiare refugiate la Szeged a fost înființată Universitatea „Regele Ferdinand I”. În anul 1923 s-a deschis Muzeul Etnografic al Transilvaniei.

În urma dezvoltării mișcărilor muncitorești în perioada interbelică, muncitorimea industrială din Cluj a inițiat mai multe greve. În anul 1933, greva muncitorilor de la calea ferată a fost urmată de represalii sângeroase.

În data de 30 august 1940, în urma celui de-al Doilea Arbitraj de la Viena, Transilvania de Nord, împreună cu Clujul, a devenit din nou parte a Ungariei. Armata maghiară a intrat în oraș în 11 septembrie. „Festivitatea de întoarcere” s-a desfășurat în prezența guvernatorului Horthy Miklós, în data de 15 septembrie (Gaal 2001b: 417). Spre sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, în 7 martie 1944, au intrat în Cluj trupele germane; în 3 mai 1944 s-a declanșat acțiunea de strângere a evreilor în ghetouri, urmată de deportarea lor. În data de 10 octombrie 1944 trupele maghiare au renunțat la oraș, în care au intrat în ziua următoare trupele sovieto-ucrainene (Gaal 2001b: 419).

Tratatul de Pace încheiat la Paris în data de 10 februarie 1947, care a încheiat al Doilea Război Mondial, a acordat Transilvania, împreună cu Clujul, României. În timpul comunismului în curs de consolidare, orașul a devenit unul din centrele industri-

alizării socialiste. În perioada 1956–1977 numărul obiectivelor industriale a crescut o dată și jumătate, iar numărul muncitorilor s-a triplat.

Dictatura comunistă de mai multe decenii a fost înlăturată de Revoluția din 1989, care a introdus noul regim. Această schimbare a adus cu sine posibilitatea clădirii bazelor democrației. Refacerea sferei publice și politice a implicat începutul unor procese sociale noi.

Descrierea cercetării. Metodologie

Colectarea materialelor și cercetarea de teren, respectiv analiza și interpretarea au necesitat metode diferite. Am să prezint separat metodele colectării și prelucrării datelor.

Am început activitatea de colectare și descriere sistematică a datelor considerate drept obiectivări și reprezentări ale memoriei colective/culturale clujene în anul 2002. La început, această activitate a constat din vizitarea sistematică a piețelor, străzilor, porților și instituțiilor publice ale orașului. Cu această ocazie, am documentat și fotografic toate plăcile comemorative, statuile și inscripțiile – relevante din punctul de vedere al cercetării – de pe ancadramentele de uși, ferestre și porți. Totodată, în măsura posibilităților, am colectat și informații despre instalarea și utilizarea ritualică a obiectelor în aceste locații.

Rezultatele colectării de date au fost completate pe baza literaturii de specialitate din domeniul istoriei culturale, istoriei artei, istoriei locale și turistice. Această categorie de surse s-a dovedit a fi folositoare în special în identificarea materialului îndepărtat, distrus sau alterat între timp.

A treia categorie de surse au fost periodicele locale. Scopul trecerii în revistă a ziarelor și a săptămânalelor a fost stabilirea datei și a ocaziei instalării plăcilor memoriale și a statuilor, respectiv a modului de desfășurare și a participanților. Această metodă de colectare a datelor a venit în completarea colectării de date la fața locului.

În cadrul studiului culturii comemorative, mi-am extins cercetările asupra utilizării memoriei, a actelor de comemorare. Începând din anul 2002, am urmărit continuu festivitățile de stat și cele locale, alături de manifestările relevante organizate de societățile și asociațiile locale cu caracter cultural. Am participat la inaugurările recente ale plăcilor comemorative și ale statuilor. Utilizând metode specifice etnografiei și antropologiei, observarea participativă și cercetarea de teren, am realizat un corpus voluminos de documente fotografice și audiovizuale.

Metodele de adunare a datelor (colectarea de date, explorarea surselor) au fost completate de metodele prelucrării acestora (interpretarea). Principiul criticii surselor, pe care l-am avut în vedere deja în faza colectării, mi-a folosit cu prilejul organizării și a interpretării datelor. Critica surselor istorice, etnografice și antropologice a avut o importanță majoră, fiindcă acestea au fost folosite uneori ca surse primare, iar cu alte ocazii le-am acceptat ca interpretări despre evenimentul/fenomenul dat.

Metoda tipologică mi-a folosit pe parcursul sistematizării datelor, în denumirea și descrierea diferitelor obiective pe baza caracteristicilor formale și de conținut.

În interpretarea organizării semnificațiilor culturale în mediul dat m-am bazat pe metoda analizei contextuale. Conform acestei metode, semnificațiile se nasc în contexte date, determinându-se reciproc.

Metoda analizei conținutului a fost cea care a făcut posibilă evidențierea relațiilor (ascunse) între textele și semnificațiile lipsite de legătură sau asociate mai puțin strâns, respectiv a unor categorii și motive care au putut fi determinate în baza comparării acestora.

Metodele cantitative au jucat un rol în ilustrarea semnificațiilor culturale date și în demonstrarea prezenței și a dezvoltării elementelor reprezentative.

Registru și surse. Ordonarea materialului

Specia discursivă și problemele tipologice ale corpusului de texte

În vederea studierii practicilor clujene de constituire a memoriei și a celor comemorative, am întocmit, cu necesitate, un registru relativ complet din corpusul de texte format din inscripțiile, plăcile memoriale, monumentele și statuile relevante din punctul de vedere al cercetării, existente în prezent sau menționate în lucrările-sursă de diferite tipuri (istorice sau de istorie locală) (cf. Jakab 2022). De dragul simplității, voi utiliza sintagma *material comemorativ* pentru ansamblul obiectelor menite să formeze, să mențină și să păstreze în funcțiune memoria colectivă într-un anumit fel, respectiv pentru obiectele investite cu asemenea semnificații de percepția socială.

Pe parcursul colectării materialului m-am lovit de o problemă anticipabilă în privința metodei de colectare a datelor, dar neașteptată din punctul de vedere al prelucrării materialului. Nevoia tipologizării materialului memorial (sau, mai simplu: ordonarea materialului) s-a impus firesc, însă natura problemei apărute a fost surprinzătoare. Este vorba despre faptul că materialul comemorativ clujean este foarte eterogen, iar aspectele tipologice ale textelor – în special aspectele legate de conținut, tematice și cele privitoare la specia discursivă – sunt problematice. În cadrul capitolului de față îmi propun să prezint această problemă.

În primul rând, se impune precizarea motivelor și a scopului elaborării registrului de date. Orice fel de examinare referitoare la memoria colectivă (inclusiv la cea clujeană) necesită întocmirea și ordonarea unui corpus de texte care să prezinte textele colectate într-o manieră sistematică; întocmirea acestuia ar reflecta deja o anumită interpretare din partea cercetătorului și ar facilita și cercetările. Din acest motiv, realizarea unei categorisiri din perspective multiple s-a impus ca fiind necesară.

Specia discursivă a materialului memorial colectat

Știința etnografiei nu a studiat încă, după cunoștințele mele, acest corpus memorial textual de factură publică. În mod tradițional, etnografia cunoaște diferite corpusuri de inscripții (în cea mai mare parte epitafuri și inscripții de pe ancadrame de porți), pe care le abordează ca opere cu valoare estetică. Analiza funcțională a inscripțiilor este însă rară. Din această categorie face parte cercetarea lui Keszeg Vilmos despre tapiseriile de perete din zona Scaunului Arieșului (Keszeg 1991: 195–225 și, parțial, Keszeg 2008). L. Juhász Ilona a întocmit registrul stâlpilor de tip *kopjafa*, al monumen-

telor istorice bazate pe acest element arhitectural și al porților secuiești ridicate de maghiarii din Slovacia (Juhász 2005: 183–219), respectiv al monumentele de război din sudul Slovaciei (Juhász 2010).

Prima problemă care apare pe parcursul colectării și al prelucrării datelor, din cauza explorării insuficiente a temei de cercetare, este cea a *speciei discursive*. În ce fel de specie de discurs sau în ce tip de texte pot fi incluse inscripțiile de pe diferitele plăci memoriale, monumente funerare, uși, ferestre și porți, statui și grupuri statuare etc. (fiind vorba despre texte cu valoare funcțională, dar și estetică)? Dicționarele etnografice nu conțin niciun fel de definiții despre plăcile memoriale, inscripțiile de pe ancadramentele ușilor și ale porților sau despre textele cu funcție evocatoare. Interpretările oferite referitor la textele concise, cu caracter public, se regăsesc sub cuvintele-titlu *epigrafică, inscripție, literatura inscripțiilor*. În această interpretare, inscripțiile reprezintă „ansamblul textelor înregistrate pe suprafața unor clădiri, monumente istorice, opere de artă plastică, obiecte de uz și decorative. Textele de acest fel sunt complet eterogene în privința conținutului și a formei...” (Szerdahelyi 1975: 77). Potrivit lui Szerdahelyi István, inscripția nici nu poate fi considerată o specie discursivă aparte, deoarece diferă de alte texte doar prin faptul că „scrisul este înregistrat pe un obiect diferit de cele obișnuite (carte, hârtie, sul de papirus, tablă de lut etc.)” (Szerdahelyi 1975: 77). De asemenea, sub cuvântul-titlu *inscripții folclorice* din *Dicționarul etnografic maghiar*, Szemerkenyi Ágnes a catalogat inscripțiile în funcție de locație sau de suportul material al textului: „În funcție de locul unde se regăsesc, distingem inscripții de pe peretii caselor, de pe porți și cearde, inscripții funerare și versuri de pe butelcă, ce sunt cunoscute în întreaga țară. Scopul acestora, în funcție de tipul de text, este să salute, să capteze atenția, să comemoreze sau pur și simplu să amuze” (Szemerkenyi 1979: 131).

Szendrey Zsigmond a fost cel care a atras atenția asupra rolului îndeplinit de inscripții în cadrul culturii populare (Szendrey 1931). K. Csilléry Klára a constatat, cu privire la inscripțiile de pe obiectele folosite de țărâtime, că „inițial este vorba despre simpla marcarea a anului, la care textele se adăugă abia mai târziu”. Începând din secolul al XVIII-lea, lângă datarea diferitelor obiecte este înregistrat și numele sau monograma creatorului (Csilléry 1979: 131). Construcțiile și obiectele de alt tip sunt prevăzute deseori cu inscripții și în opinia lui Voigt Vilmos (Voigt 1975: 80, 1998a: 318).

Potrivit lui Hermann Bausinger, „inscripțiile se pretează la *durabilitate* și servesc «imortalizarea». Prin aceste caracteristici, ele se aseamănă cu proverbele” (Bausinger 1981: 345). În mod unic, autorul vorbește chiar și despre *inscripții proverbiale*, pe care le grupează în diferite categorii pe baza caracteristicilor exterioare. Spre exemplu, inscripțiile de pe clădiri sunt grupate în inscripții de pe peretele caselor, inscripții referitoare la construirea clădirii și inscripții care trimit la funcțiile specifice ale clădirilor (o subcategorie în cadrul corpusului din urmă o reprezintă inscripțiile bisericesti) (Bausinger 1981: 347–348).

Pe baza unei distincții între cele două categorii majore de inscripții, Szerdahelyi István vorbește despre inscripții „destinate publicului larg, înregistrate pe monumentele publice” și „inscripții de pe obiecte de uz privat” (Szerdahelyi 1975: 77).

Încercările de definire de mai sus au în comun două aspecte din cauza cărora nu pot fi valorificate în cadrul cercetării mele. Pe de o parte, aceste categorisiri șterg distincția clară dintre două tipuri de texte din spațiul public, diferite prin natura lor: inscripția oficială și cea de tip graffiti. Din cauza lipsurilor, formale și externe, inerente

catalogării, autorii vorbesc despre inscripții și epigrafică și în acele cazuri în care este vorba, de fapt, despre graffiti.¹²⁹ În acest sens, Balázs Géza a atras atenția asupra importanței diferențierii între *inscripție* și *graffiti*, „înțelegând prin cea dintâi operele textuale cu caracter oficial și acceptate, și prin cea din urmă cele cu caracter spontan și persecutate” (Balázs 1987a: 330; despre același subiect vezi și Balázs 1987b: 11–14).¹³⁰ Luând în considerare și punctul de vedere auctorial, al producătorului inscripției, cele două tipuri de texte se disting foarte clar.

Un alt aspect comun al definițiilor trecute în revistă constă în distincția categorică făcută între cele două tipuri de funcții ale inscripțiilor, cea în cadrul *sferii publice*, în sensul cel mai larg al termenului, și cea în cadrul *sferii private*. Distincția de acest fel exclude inscripțiile (în cazul de față, textele înregistrate pe anumite obiecte memoriale) din spațiile mai închise sau lăturalnice (casele scârilor, curți, camere, pivnițe, magazine, muzee) din ansamblul materialului memorial colectiv. Or, este îndoielnic faptul că placa memorială amplasată, spre exemplu, pe palierul unei case a scârilor ar fi destinată exclusiv „uzului privat” și ar transmite informații, respectiv ar îndeplini un rol comemorativ numai din punctul de vedere al proprietarului clădirii.

Materialul comemorativ adunat depășește, atât din punctul de vedere al conținutului, cât și din punctul de vedere al formei, cadrele impuse de definițiile de mai sus (cf. *specie concisă*). Textele comemorative din Cluj se situează pe o scală foarte largă, de la monograme și/sau înregistrarea anului la poemele cu formă fixă, redactate cu pretenții literare, de la inscripțiile de mulțumire (*ex voto*) la citatele extrase din Biblie sau din opere literare, mottouri, inscripții de pe ancadrame de uși și de porți etc. Astfel, orice încadrare formală sau literară s-ar dovedi neizbutită, întrucât ar trebui să cuprindă un corpus format din texte foarte variate într-o categorie aflată în permanentă schimbare din punct de vedere istoric.¹³¹ Din punctul de vedere al conținutului, acest corpus de texte eterogen poate fi însă încadrat în același tip de specie discursivă. Această posibilitate se datorează teoriei lui Mihail M. Bahtin, care abordează diferențele specii ale discursului sau *tipurile de exprimare* din direcția discursului.¹³² „În toate sferile de folosire a limbajului se formează *tipurile de exprimare relativ stabile*, care îi sunt caracteristice” – afirmă autorul (Bahtin 1988: 246). Bahtin definește două tipuri majore ale *speciilor discursive*. *Speciile discursive primare (simple)* sunt forme ale discursului formate nemijlocit în condițiile contactului lingvistic. *Speciile discursive secundare*

129 Astfel, pentru a oferi un exemplu tipic, se observă faptul că Hermann Bausinger își începe studiul despre inscripții prin analiza unui graffiti răspândit pe plan internațional, „Kilroy was here” (Bausinger 1981: 345).

130 Chiar dacă la început și el, la rândul său, a folosit cele două concepte ca sinonime (cf. Balázs 1983). Autorul revine asupra distincției între cele două tipuri de texte în operele sale ulterioare: „Autorii inscripțiilor se caracterizează prin urmărirea durabilității (eternizării), protecția caracterului auctorial (în anumită măsură), respectul față de sistemul de valori morale și estetice ale mediului cultural și intențiile ornamentale, didactice, artistice sau cea de a amuza privitorul. Graffiti, în schimb, are un caracter mai mult ocazional și anonim, se caracterizează prin franchețe și autoexprimare” (Balázs 1999: 320, de asemenea: Balázs 2000: 824).

131 Materialul comemorativ clujean conține, într-adevăr, caracteristici formale în schimbare; nu putem distinge o formă structurală permanentă, tipică.

132 „Participantii activi la un anumit praxis uman realizează întotdeauna uzul limbajului printr-o anumită expresie (orală sau scripturală) concretă.” În cadrul expresiei, conținutul tematic, stilul și compoziția se întrepătrund complet (Bahtin 1988: 246).

(*compuse*) se formează la un nivel mai complex al contactului cultural dintre indivizi. Materialul comemorativ în formă textuală poate fi încadrat în specia din urmă și se modelează simultan după diferitele forme ale discursului literar și publicistic (poem, necrolog, discurs funerar, discurs memorial, biografie, portret, roman, nuvelă, proverb, comunicarea unei vești, documentarea unor fapte etc.).

În cadrele trasate de teoria lui Mihail M. Bahtin despre speciile discursive pot fi incluse cu ușurință speciile discursive care nu sunt considerate înscripiții: textul rememorativ versificat (în distih, în hexametru sau în versificația maghiară accentuată), textul în proză de mare întindere, numără mai multe pagini, biografia concentrată în câteva propoziții, enumerarea obiectivă a unor date etc.

Din punctul de vedere al speciei textuale, placa memorială se constituie din următoarele motive de conținut: 1. trimiterea la contextual obiectual și la locul respectiv; 2. numirea evenimentului din trecut sau a realizării individuale care a avut loc în spațiul desemnat; 3. preluări textuale și citate literare; 4. exprimarea relaționării la evenimentul petrecut (apel la pietate sau jurământ); 5. numirea persoanei sau a grupului care a instalat placa memorială; 6. datarea sau numirea timpului, a ocaziei, a aniversării cu prilejul căreia a fost ridicată placa memorială. Din această construcție a tipului ideal al speciei discursive, punctul 2 reprezintă motivul central, 1, 5 și 6 pot să lipsească, iar motivele 3 și 4 sunt cele mai periferice. Deseori motivul 1 apare implicit: prezența plăcii memoriale trimite, în sine, la locul desemnat, instalarea ei exprimă o relație specială cu contextul dat. În marea majoritate, diferitele statui, busturi și monumente corespund, de asemenea, acestei construcții tipologice (în cazul lor, formei plastice îi revine un rol și mai important), așa cum și corpusul de înscripiții supus analizei în studiul de față (înscripiții de pe ancadrame de uși, porți și ferestre) conține caracteristicile 2, 3 și 6 ca motiv central. Așadar, întrucât aceste tipuri de texte au o funcție similară, am să le studiez împreună.

Pe lângă definițiile de mai sus, trebuie să luăm în considerare faptul că nu doar conținutul exprimat de texte ne oferă un punct de plecare în formularea unei definiții, ci și modul de interpretare al comunității. Mihail M. Bahtin folosește termenul de *regim al subînțelegerii* pentru cunoașterea implicită, care nu este cuprinsă în formularea textului, dar nici nu poate fi separată de aceasta. Acest regim al subînțelegerii reprezintă un „conținut ascuns” din punctul de vedere al exprimării și „un element constitutiv necesar al stocului de semnificații” (Bahtin 1985: 17–20). Cu cât este mai bine articulată o anumită comunitate, cu atât sunt mai puternic canonizate și aceste regimuri subînțelese: cunoașterea culturală completează sensurile vehiculate de text, informația explicită este complinită de informațiile implicite.

Înscripițiile monumentelor, ale plăcilor memoriale și ale statuilor au întotdeauna un anumit context, format din discursurile inaugurale sau cuvântările rostite pe parcursul ritualurilor de comemorare, din poemele recitate și din fragmentele de texte declamate. Totodată, aceste discursuri rememorative se caracterizează și printr-o coerență ritualică produsă și menținută de evenimentele comemorative care au loc în proximitatea monumentului, a plăcii memoriale sau a statuii și care asociază în mod simbolic evenimente sau acțiuni sociale din prezent cu spațiul evidențiat sau cu trecutul evocat prin discursurile rememorative.

Sistematizarea și tipologizarea materialului comemorativ colectat

Prezentarea Registrului • *Registrul* conține inscripțiile, plăcile memoriale, statuile și monumentele clujene din perioada cuprinsă între anii 1440 și 2022, realizate în scop de datare și comemorare, respectiv datele referitoare la acestea. Corpusul întocmit cu pretenția exhaustivității cuprinde inclusiv materialul istoric inexistent în orașul actual, identificat pe baza unor lucrări-sursă de factură istorică, de istorie locală, de istoria artei și turistice. O parte importantă a *Registrului* alcătuit din 1103 de texte reprezintă material inedit.

Am sistematizat sub forma unui corpus unitar reprezentările textuale ale actelor de constituire a memoriei din spațiile publice și semipublice clujene. În elaborarea formularului care îmi validează sistematizarea, am urmărit regulile și demersurile specifice ale folcloristicii și epigraficii (cf. Voigt–Balogh 1973, Barna ed. 2003, Lővei 2009).

Materialul colectat a fost ordonat și numerotat după criteriul *datei* realizării actului comemorativ, ceea ce ajută la trecerea în revistă cronologică. În cadrul analizei mă voi referi la texte cu ajutorul numărului (de exemplu, monumentul [289], placa memorială [106] sau inscripția [71]). Stabilirea acestei ordini a presupus o documentare îndelungată în cazurile în care anul realizării nu a fost înregistrat sau specificat pe obiectul respectiv. În astfel de situații, m-am sprijinit pe diferitele surse, iar în cazurile în care nu am reușit să descopăr informații mai precise, am stabilit ordinea relativă pe baza aprecierii proprii. Din acest punct de vedere, registrul are o lacună. Acest lucru nu influențează însă împărțirea pe epoci a actelor comemorative, întrucât conținutul textelor oferă suficiente informații în această privință.

În toate situațiile am identificat și *locul* instalării monumentului, respectiv locul de unde materialul a fost colectat. Aceasta înseamnă că am indicat și numele de străzi și de pietre. Numele oficiale actuale ale străzilor (de cele mai multe ori în limba română) sunt urmate de denumirile vechi, dar folosite și astăzi de către o parte a populației locale (acestea fiind mai ales în limba maghiară).

În cazurile în care câte un obiect comemorativ a fost mutat sau reamplasat într-un alt loc, am semnalat acest lucru în rubrica de *observații*. Prin acest demers am reușit să evit și reluarea textului identic al obiectelor memoriale care au fost reinstalate în repetate rânduri. De asemenea, în această rubrică am publicat și datele etnografice, respectiv acele informații pe care le-am considerat relevante din perspectiva interpretării textului și a analizei.

Textul obiectelor memoriale reproduce cu fidelitate originalul, respectând ortografia folosită și caracteristicile formale. Pe parcursul transcrierii, am explicat ligaturile și prescurtările între paranteze și am marcat lacunele generate de demersurile specifice publicării textelor (spre exemplu, locul stemei sau al motivului vizual inclus în text, caracterul neterminat sau lacunar). Am inclus între paranteze drepte pasajele de text devenite ilizibile în timp și pe cele care au lipsit în momentul colectării datelor, precum și eventualele corecții operate. Când a fost necesar, am publicat *lectura actuală*, respectiv *traducerea* în limba română a textului. De asemenea, am indicat numele autorilor după ale căror lucrări în limba maghiară a fost efectuată traducerea în limba română, precum și datele bibliografice ale textelor preluate de la alți autori, când a fost necesar.

Am considerat important să întocmesc, în fiecare caz, și *bibliografia* obiectelor comemorative. Aceasta conține cele mai importante referiri la obiectul respectiv în

cadrul literaturii de istorie locală, cu date istorice, informații din domeniul istoriei culturale și informații suplimentare despre instalarea obiectelor memoriale respective. În cazul textelor care nu mai există azi, sursa folosită este citată în cadrul bibliografiei. Aceste trimiteri sunt explicate la sfârșitul *Registrului*, în cadrul unui subcapitol separat.

Indicele de nume figurează la sfârșitul volumului și conține numele persoanelor la care se fac trimiteri în cadrul inscripțiilor și al descrierilor sau care sunt asociate cu actele de comemorare în cauză.

În sfârșit, am realizat fotografiile cu fiecare obiect comemorativ sau am încercat să procur fotografiile ale celor inexistente la data colectării materialului.

Din punctul de vedere al *formeii* (material, aspect, situare), materialul memorial poate fi grupat în următoarele categorii.

Plăci memoriale și obiecte similare • Majoritatea obiectelor comemorative se includ în această categorie.

1. Placa memorială *tradițională* este un obiect dreptunghiular, plat, din metal (tinichea, aramă, bronz, fier) sau din piatră, marmură ori mortar, instalat, de regulă, pe un perete vertical. Așa cum indică însăși denumirea, este vorba despre tipul cel mai răspândit de placă.
2. Placa memorială *funcțională* nu are un caracter comemorativ – potrivit intenției realizatorului – sau acest caracter este mai puțin pronunțat. Astfel, aceasta poate fi calificată mai mult din perspectiva funcției care i-a fost asociată mai târziu (de exemplu, [225]).
3. Placa memorială *sui generis* sau *unică* în privința materialului conține texte rememorative diferite de forma obișnuită, care nu pot fi incluse în tipurile de mai sus. Din această categorie fac parte: a) plăcile memoriale din hârtie, înrămate (de exemplu, [361, 497]); b) textul pictat pe perete și încadrat (de exemplu, [451, 602]); c) plăcile memoriale realizate din lemn sau din plastic (de exemplu, [480, 931]).
4. *Obiect* prevăzut cu o placă memorială sau obiect ce are funcție de placă memorială (de exemplu, [263, 769]).

Inscripții • Acestea pot fi: 1. epitafuri,¹³³ 2. inscripții de pe ancadrame de uși, 3. inscripții de pe ancadrame de ferestre, 4. inscripții de pe ancadrame de poartă, 5. inscripții de pe statui, 6. inscripții de pe panglică, 7. alte inscripții rememorative.

Statui și monumente • Acestea pot fi: 1. busturi, 2. statui complete, 3. statui ecvestre, 4. grupuri statuare, 5. monumente.

Plăci de nume • Și aceste texte au un caracter rememorativ, ele introduc în conștiința publică sau în memoria colectivă personalitatea celui ce dă nume sau evenimentul legat de personalitatea sa.¹³⁴ Plăcile din această categorie se regăsesc în următoarele locații: 1. case memoriale, 2. instituții (școală, universitate, spital, asociație etc.), 3. străzi, piețe.

133 Am inclus în registru doar inscripțiile permanente și accesibile publicului larg (inscripții funerare din biserici, din spații publice, de pe pereți de case sau construcții de apărare, nu și cele din cimitire).

134 Nu am considerat că ar cădea în sarcina mea colectarea materialului comemorativ din această categorie.

În funcție de *conținutul* materialului memorial, acesta poate fi structurat în următoarele categorii.

Obiectul (evenimentul) actului comemorativ • În funcție de obiectul (evenimentul) actului comemorativ, materialul memorial poate fi grupat astfel:

- I. Anul/circumstanțele construirii: 1. casă de locuit, 2. castel, 3. biserică sau turlă de biserică, 4. școală, 5. spital, 6. construcție cu scop economic (moară, casa unei bresle), 7. construcție de apărare (turn de cetate, zid de cetate, poartă de cetate), 8. pod.
- II. Anul/circumstanțele restaurării: 1. casă de locuit, 2. biserică, 3. pușcărie, 4. turn de colț, bastion, 5. amenajarea curții.
- III. Fondare, înființare, funcționare: 1. instituție (școală/universitate, orfelinat, spital, teatru etc.), 2. breaslă, societate, 3. redacție, 4. organizație.
- IV. Personalități: 1. locul și data nașterii, 2. domiciliul, 3. locuința, faptele (trecerea prin localitate, vizita, discursul etc.), 4. activitatea creatoare, 5. rană suferită, 6. moartea (naturală sau violentă).
- V. Datarea și elementele constitutive ale unui eveniment sociopolitic: 1. bătălie, război, revoluție, 2. mișcare, 3. ședință, consfătuire, 4. semnarea unei convenții, unire, 5. deportare.
- VI. Catastrofă naturală: 1. incendiu.
- VII. Altele (achiziționarea unei case sau a unui teren, istoria unei case, sediu, locație, donator, casă sau cameră memorială etc.).

Inițiatorii actului comemorativ • Cei care realizează și expun obiectele comemorative pot fi:

- I. Persoane private: 1. anonime; 2. cu un statut identificat (soț, soție, copil etc.), 3. persoane identificate după nume (nume complet sau monogramă).
- II. Grupuri mai restrânse (instituții, asociații, grupări etc.).
- III. Grupuri mai largi (națiune, oraș, conducerea orașului, biserica, armata etc.).

Limba inscripțiilor • În funcție de limba folosită în textul de pe obiectele memoriale, inscripțiile pot fi:

- I. Monolingve: 1. latine, 2. maghiare, 3. românești, 4. germane, 5. ebraice, 6. rusești.
- II. Plurilingve (în cadrul unui singur text comemorativ): 1. română-maghiară, 2. română-ebraică, 3. română-engleză, 4. română-maghiară-germană, 5. română-maghiară-germană-engleză, 6. ebraică-română-maghiară, 7. engleză-maghiară, 8. franceză-maghiară, 9. rusă-română-maghiară.
- III. Plurilingve (aceiași text comemorativ în mai multe limbi): 1. română și maghiară, 2. română și ebraică.